

УДК 94(477)''134/1648''(045)

ТОКАР Наталія,кандидат історичних наук, доцент,
старший викладач кафедри історії України
та всесвітньої історіїЦентральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
(м. Кропивницький, Україна)vega0604@ukr.net**ORCID:** 0000-0002-2263-2338**Researcher ID:** GOE-5924-2022**СІВЕРСЬКИЙ КНЯЗЬ ВАСИЛІЙ ШЕМЯЧИЧ ТА ЙОГО РОЛЬ У
МОСКОВСЬКО-ЛИТОВСЬКИХ ВІЙНАХ КІНЦЯ XV – ПОЧАТКУ XVI ст.**

У статті висвітлюються основні етапи і мотиви діяльності Василя Івановича Шемячича – останнього удільного руського князя, який був важливою політичною фігурою московсько-литовського порубіжжя на початку XVI ст. і відіграв ключову роль у дестабілізації прикордонних регіонів. Охарактеризовано причини і передумови переходу В. Шемячича на московську службу. На основі аналізу широкого кола джерел уточнено хронологію військових походів В. Шемячича. Особливу увагу приділено висвітленню взаємин В. Шемячича з В. Можайським та визначено роль московського князя в розпаленні ворожнечі між ними. Доведено, що підступна тактика Василя III призвела до загибелі обох сіверських князів та дозволила приєднати їхні володіння до Москви, що означало втрату Великим князівством Литовським майже третини його території.

Ключові слова: *Василій Шемячич, московсько-литовські війни, удільний князь, Новгород-Сіверське князівство, Василій III, В. Можайський, Велике князівство Литовське.*

**PRINCE OF SIVERSK VASYLIY SHEMAIACHYCH AND HIS ROLE IN
THE MOSCOW-LITHUANIAN WARS OF THE END OF THE XV –
BEGINNING OF THE XVI CENTURY**

The article highlights the main stages and motives of the activity of Vasylii Ivanovich Shemiachych – the last independent prince. He was an important political figure of the Moscow-Lithuanian border at the beginning of the 16th century and played a key role in destabilizing the border regions. The reasons and prerequisites for V. Shemiachych's transfer to the Moscow service are

ТОКАР Наталія

characterized. A wide range of sources was analyzed and the chronology of V. Shemiachych's military campaigns was clarified. Particular attention is paid to highlighting the relations between V. Shemiachych and V. Mozhaiskii, and the role of the Moscow prince in the heated enmity between them is determined. It has been proven that the treacherous tactics of Vasylii III led to the death of both Siversky princes and allowed their possessions to be annexed to Moscow.

Keywords: *Vasylii Shemiachych, Moscow-Lithuanian wars, princely prince, Novgorod-Siver principality, Vasylii III, V. Mozhaiskii, Grand Duchy of Lithuania.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., з новою силою привертає увагу до проблеми колабораціонізму в Україні в цілому і на прикордонних з Російською Федерацією територіях зокрема. Витоки цього руйнівного для будь-якої держави явища потребують ґрунтовного і об'єктивного дослідження. Одним з перших його проявів став перехід на службу до московського правителя удільних руських князів, пік активності якого припадає на кінець XV – початок XVI ст. Одним з найвпливовіших «перебіжчиків» цього періоду був сіверський князь Василій Шемячич, значення і мотиви діяльності якого є недостатньо висвітленими в українській історіографії, що зумовлює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать новгород-сіверського князя В. Шемячича у вітчизняній історіографії висвітлена досить фрагментарно. Переважно він згадується як один з князів-зрадників, що перейшли на бік московського царя в загальноісторичних довідникових виданнях. Радянські історики (О. Зімін, Д. Мишко, К. Бизилевич) вважали його російським князем, а його зміну підданства – виправданим політичним кроком. Більш об'єктивно і науково виважено підійшов до висвітлення ролі та мотивації порубіжних князів (у тому числі й В. Шемячича) у московсько-литовських відносинах межі XV-XVI ст. російський дослідник М. Кром. Важливий пласт інформації щодо історії Новгород-Сіверського князівства та його правлячої

династії міститься у дослідженні О. Русиної. Однак окремого комплексного дослідження, присвяченого В. Шемячичу, в українській історіографії не існує.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексне висвітлення політичної і військової діяльності В. Шемячича. Головні завдання дослідження: уточнити окремі факти біографії В. Шемячича; визначити основні причини зміни підданства сіверським князем; всебічно висвітлити військові кампанії В. Шемячича; охарактеризувати ставлення до В. Шемячича московського правителя, литовського князя і кримського хана; проаналізувати причини та наслідки конфлікту В. Шемячича з В. Можайським; визначити роль В. Шемячича в московсько-литовських відносинах початку XVI ст.

Виклад основного матеріалу. Василій Іванович Шемячич належав до 19-го коліна Рюриковичів, був сином новгород-сіверського князя Івана Дмитровича Шемякіна й онуком галицького (костромського) князя Дмитра Юрійовича Шемяки. Останній у 1430–1440-х рр. вступив у відкриту боротьбу за московський стіл зі своїм двоюрідним братом Васиєм II. У 1446 р. Дмитрові Шемяці у союзі з Іваном Можайським вдалося ненадовго захопити Москву та взяти в полон і осліпити Василя, який після цього отримав прізвисько Темний. Однак Шемяці не вдалося утримати свої позиції і невдовзі він втік до Новгороду, де у 1453 р. був отруєний при посередництві московського дяка Степана Бородатого. Після його смерті дружина з сином Іваном утекли до Литви, де, за твердженням Ю. Вольфа, отримали від великого князя Казимира в удільне володіння Рильськ і Новгород-Сіверський з прилеглими територіями [30, с. 519]. Однак привілей про пожалування не зберігся, тому у дослідників є істотні сумніви щодо наданих Шемячичам територіальних володінь. Так, належність їм Новгород-Сіверського сумнівів не викликає, оскільки має підтвердження у джерелах [10]. Що ж до Рильська, то думки дослідників розходяться. М. Кром вважає, що до 1500 р. немає документальних підтверджень про належність міста Шемячичам [9, с. 75].

У той же час О. Русина доводить, що Рильськ і Новгород-Сіверський опинилися у володінні Шемячичів одночасно у 1454 р. [22, с. 116-117]. Таким чином, можна впевнено стверджувати, що Василій Іванович Шемячич, точна дата народження якого наразі невідома, або від народження, або з малолітства був підданим Великого князівства Литовського і після смерті батька став удільним князем новгород-сіверським.

Перша згадка про сина Івана Шемякіна зустрічається у грамоті литовського князя Олександра, яка була складовою документації посольства від 17 січня – 12 лютого 1494 р. щодо укладання мирної угоди між Москвою і Великим князівством Литовським і династичного шлюбу між литовським князем і донькою Івана III Оленою [10, с. 131].

О. Зімін стверджував, що наступного разу Василій Шемячич згадується 1497 р. як один з очільників литовського війська у поході проти молдавського господаря Штефана [6; 9, с. 76]. Однак, у наведених О. Зиміним літописних посиленнях міститься лише загальна інформація про подію без будь-яких прізвищ: *«Александр... князей руских с силою посла брату своему Ольбрехтоу на помочь»* [16, с. 329]. В той же час у *«Хроніці»* М. Стрийковського міститься згадка про литвинів, що прибули на допомогу польському королю, якими командували Станіслав Петрович Кішка і князь Семен Осем'ячич [26, с. 814]. Тобто, твердження О. Зіміна про участь В. Шемячича у поході 1497 р. видається вельми непереконливим.

Джерела свідчать, що активна діяльність В. Шемячича на політичній арені розпочинається 1500 р. Саме тоді започатковано масовий «відхід» руських князів на московську службу. Варто відзначити, що загалом зміна сюзерена була звичним явищем у Середньовіччі. «Відходи» на службу з Литви до Московії здійснювали Володимир Ольгердович, Свидригайло, Патрикій Наримунтович, Михайло Сигизмундович, Михайло Олелькович та ін. Однак «відхід» цих князів відбувався без їхніх вотчин. Земельні володіння, і

ТОКАР Наталія

немаленькі, їм надавала приймаюча Москва, прагнучи заручитися їхньою підтримкою і відданістю. Але наприкінці XV ст. з'явилася нова тенденція, властива саме порубіжним територіям, – перехід на службу з вотчинами. Так, вже 1492 р. разом зі своєю вотчиною на московську службу перейшли князі С. Воротнський, О. В'яземський, М. Мезецький, князі Одоєвські, Бельовські (Бельські) та Перемишльські, а 1500 р. при дворі Івана III опинилися князі Мосальські та Хотетівські (майже всі вони отримали згодом статус російських «столбових» дворян [19]). Того ж року на московську службу перейшов і В. Шемячич. Однак у «Хроніці Литовській і Жмойтській» стверджується, що його перехід відбувся 1499 р. [17, с. 147-148]. При цьому російська сторона стверджувала, що ініціатива переходу під її протекторат йшла виключно від самих «українних» князів і була зумовлена утисками православного населення. Однак це не відповідало дійсності. Так, у хроніці Биховця стверджується, що саме Іван III, прагнучи залучитися підтримкою В. Шемячича та інших руських князів у майбутній війні з Литвою, надіслав їм таємну пропозицію про перехід разом з вотчинами до нього на службу [27, с. 110]. Московський князь, прагнучи розширити території своєї держави, згоден був не лише вибачити і прийняти на службу нащадків запеклих ворогів його предків, а й надати їм значні земельні володіння. Спочатку він надав В. Шемячичу охоронну грамоту, яка гарантувала останньому безпеку [22, с. 191]. Наступним кроком угоди було введення московських військ у володіння В. Шемячича і повідомлення про його перехід литовського князя [28, с. 264].

Згідно з джерелами, князь В. Шемячич *«приехал с города: с Рылском, да с Новымгородком Северским и со многими волостями»* [11, с. 318], які захопив під час «від'їзду». Тобто, підтверджується повідомлення Хроніки Биховця про те, що за угодою з Іваном III князі отримають у володіння усе, що відвоюють у Литви [27, с. 110].

Литовська сторона вважала перехід на московську службу В. Шемячича та інших князів незаконним, а їх самих зрадниками [28, с. 265]. Однак, не зважаючи на це, литовський князь все одно прагнув повернути В. Шемячича до себе на службу, обіцяючи йому, через посередництво кримського хана, надати більші привілеї і володіння, ніж московська сторона [22, с. 191]. Але московському правителю вдалося запобігти його поверненню до Литви, заохочуючи ворожнечу з прикордонними литовськими князями. Така зацікавленість обох правителів у підданстві новгород-сіверського князя пояснювалася, на нашу думку, не лише політичними причинами, а й особистим авторитетом В. Шемячича, який був відомий своїм успішним протистоянням татарам [24, с. 111].

Починаючи з 1500 р. В. Шемячич, намагаючись довести свою відданість московському князю, майже безперервно воював проти Литви. Так, у липні 1500 р. сіверський князь брав участь у переможній для Москви битві на Ведроші, а у серпні того ж року – у захопленні Путивля [13, с. 45-46].

Наступною воєнною кампанією за участю В. Шемячича стала облога Мстиславля, яка у Софійському й Уваровському літописах датується 1502 р. [16, с. 335; 13, с. 47]. Натомість дослідники О. Зімін [6] та О. Казаков [8, с. 29] стверджують, що літописне датування цієї події є помилковим і облога відбулася у листопаді 1501 р.

1502 р. В. Шемячич брав участь у Смоленському поході, який був центральною подією литовсько-московської війни 1500-1503 рр. За загальновідомими джерелами [15, с. 214; 18, с. 173; 11, с. 461] похід розпочався 14 липня. Однак, у листі литовського князя Олександра від 9 червня 1502 р. стверджується, що у напрямку Смоленська рухається московське військо на чолі з князями «*dux Premisl, dux Moseczko, dux Moszanski, dux Siemiaziczki*». Цей передовий загін зупинився в 30 милях від міста і чекав там на прибуття основних сил [29, с. 100]. Отже, враховуючи терміни підготовки і швидкість

руху тогочасного війська, можна припустити, що похід на Смоленськ розпочався наприкінці травня – на початку червня. Не зважаючи на таку ґрунтовну підготовку, московітам не вдалося захопити Смоленськ.

Наприкінці 1502 – на початку 1503 рр. В. Шемячич знову ходив на Литву, про що свідчать матеріали посольства, датовані лютим 1503 р. [11, с. 454]. Про перебіг військових дій та наслідки цього походу наразі відомостей не маємо. Загалом можна припустити, що протягом кількох наступних років, за підтримки й активного заохочення з боку московського уряду, новопідданий князь регулярно здійснював напади на литовські володіння.

Наступною військовою кампанією, в якій В. Шемячич брав активну участь, стала московсько-литовська війна 1507-1508 рр. Василій III відправив його на допомогу М. Глинському. Однак московська підтримка не допомогла останньому захопити жодного великого міста, окрім Мозиря та Друцька. Так, у травні 1508 р. об'єднане військо М. Глинського і В. Шемячича протягом двох тижнів безуспішно намагалося взяти Мінськ, гарнізон якого значно поступався їм чисельністю [1, с. 23]. Після невдалої осади вони відійшли до Борисова, а звідти, за наказом Василя III, рушили до Орші, захопивши по дорозі Друцьк [23, с. 266].

У липні 1508 р. московські війська підійшли до Орші: *«И приступали къ городу и не единъ день, и изъ пушекъ били, да не учинили граду зла никотораго»* [23, с. 266]. Але дізнавшись, що туди рухається 16-тисячне литовське військо на чолі з К. Острозьким, відійшли за Дніпро без бою, спаливши по дорозі посад Мстиславля та здійснивши невдалу спробу захопити Кричев.

На початку осені 1509 р. обидві сторони були виснажені, потребували відпочинку, тому в жовтні між Литвою і Московським князівством було підписано «вічний мир», за яким *«Князь великій съ королемъ докончаніе взялъ, а грады Русскіе и съ волостьми, своєюжъ отчину, и Князей Шемячича, и Стародубскаго, и Новосильскихъ Князей, и Одоевскихъ, и Воротынскихъ и*
ТОКАР Наталія

Белевскихъ и Трубецкихъ и Мосальскихъ, и съ ихъ отчинами написалъ Князь великій в свою страну...» [16, с. 343; 23, с. 270]. Фактично це означало юридичне закріплення Сіверщини за Москвою.

1512 р. розпочалася чергова московсько-литовська війна, яка тривала 10 років, протягом яких В. Шемячич залишався однією з ключових фігур політичного життя ворогуючих держав. Це було пов'язано, в першу чергу, з важливим стратегічним значенням Новгород-Сіверського і Стародубського князівств, удільні володарі яких фактично контролювали порубіжжя Литви, Московії та Кримського ханства.

На початку січня 1513 р. В. Шемячич очолив похід московського війська на Литву, під час якого здійснив рейд на Київ і спалив його передмістя [7, с. 193].

Вигідне стратегічне положення Новгород-Сіверського князівства та успішні бойові операції дозволяли В. Шемячичу триматися доволі незалежно. Так, московський посол у Туреччині Михайло Алексєєв у січні 1513 р. писав, що В. Шемячич *«ни царя [крымского хана], ни великого князя обьихъ не смотрит»* [12, с. 88].

Щодо кримського хана, то їхні відносини з В. Шемячичем були неоднозначними. З одного боку, володіння сіверського князя розташовувалися на порубіжжі та були головним форпостом на шляху татарського війська. Наприклад, у листуванні Василя III з кримським ханом міститься згадка про похід кримського царевича Ахмед-Гирея на *«наши украинные мѣста на нашихъ слугъ, дву князей Васильевъ (Василь Стародубский і Василь Шемячич – Авт.)»*, які *«с Ахмать-Гиреемъ бились, да его побили, а самъ царевичъ въ малыхъ людехъ утекъ»* [12, с. 103-104]. В листопаді 1517 р. В. Шемячич розгромив кримських татар під Путивлем, який він згодом отримав у володіння. Вірогідно також, що В. Шемячич був зобов'язаний супроводжувати великокнязівських посланців з Путивля до Криму і доповідати в Москву про кримських

ТОКАР Наталія

посланців, а також надавати їм провіант і коней [12, с. 89; 11, с. 443, 501]. З іншого боку – кримський хан неодноразово надсилав князю особисті грамоти [12, с. 175-176], а Сигізмунд I навіть радив Мехмед-Гірею розпочати посередницькі перемовини з В. Шемячичем, щоб останній «*королю дружбу учинил*» [12, с. 167].

Такі особливі відносини з кримським правителем скоріш за все непокоїли Василя III, який і без того з недовірою ставився до В. Шемячича, предки якого неодноразово зраджували Москві. Крім того, В. Шемячич і В. Можайський були останніми удільними князями, що суперечило політиці московського уряду, який прагнув будь-якими засобами централізувати владу, ліквідувавши уділи. З цією метою московський князь заохочував взаємні доноси удільних князів та підтримував ворожнечу між ними, водночас не дозволяючи вести міжусобні війни. Така підступна тактика врешті призвела до загибелі обох сіверських князів та дозволила Василю III приєднати їхні володіння до Москви.

Причини і початок чвар між Шемячичами і Можайськими наразі невідомі. Протягом кількох десятиліть їхні володіння межували між собою, їх поєднували родинні зв'язки [9, с. 72] та спільна боротьба із зовнішніми ворогами, оскільки їхні князівства були прикордонними. Достеменно відомо, що перші доноси на В. Шемячича Семен Можайський надсилав ще Івану III, звинувачуючи першого у потенційній зраді [2, с. 179]. Після смерті Семена його син Василь також надіслав кілька доносів на свого сусіда. Дізнавшись про це, В. Шемячич просив дозволу у московського князя приїхати до столиці для виправдання, але йому було відмовлено [25, с. 34-35, 35-36].

1510 р. В. Можайський пише черговий донос, у якому стверджував, що В. Шемячич «*уряживается Королю служити*» [25, с. 35]. Дізнавшись про це, останній знову просить дозволу приїхати для виправдання до Москви, але попередньо вимагає від московського князя охоронну грамоту задля власної

ТОКАР Наталія

безпеки. Загалом на початку 1511 р. йому було надано три охоронні грамоти: від митрополита про гарантії безпеки [25, с. 35-36], від московських бояр та від Василя III про його повне виправдання. Варто відзначити, що разом з виправдальною грамотою Василій III зауважив, що *«обоих князей жалует как прежде, нелюбви к ним не держит»* [25, с. 34-35]. Таке лояльне ставлення як до наклепника, так і до ймовірного підозрюваного, на нашу думку, може свідчити про спровокованість цієї ситуації московським правителем з метою послабити позиції обох князів.

В. Можайський, не зважаючи на безуспішність попередньої спроби, продовжував надсилати доноси на сусіда. Так, 21 липня 1517 р. він звинуватив В. Шемячича у змові з київським воєводою Гаштольдом [2, с. 177]. Василій III вирішив особисто розглянути цю справу і викликав В. Шемячича до Москви, надіславши йому охоронну грамоту. Однак своїм посланцям він наказав по дорозі завітати до В. Можайського і сказати йому *«речь о береженьъ... да похвальную бы есте ему речь»* [2, с. 181]. Тобто московський князь відверто заохочував доноси В. Можайського.

У серпні 1518 р. В. Шемячич прибув на допит до Москви, в результаті якого Василій III не лише зняв з нього усі обвинувачення, а й видав йому одного з донощиків, надісланих В. Можайським. Повністю виправданий В. Шемячич повернувся до свого князівства. Однак, цілком вірогідно, що доноси стародубського князя відіграли певну роль у ставленні московського правителя до В. Шемячича і вже протягом 1518-1519 рр. у Новгород-Сіверському сиділи московські воєводи [21]. За офіційною версією вони були відправлені на допомогу сіверському князю для протистояння кримському хану, однак, цілком вірогідно, що Василій III вирішив скористатися нагодою і встановити контроль над «ненадійним» В. Шемячичем.

Безумовно, В. Шемячич не був виключно «потерпілою» стороною, яка тільки те й робила, що виправдовувалася за несправедливі доноси перед

ТОКАР Наталія

московським князем. Так, європейський дипломат С. Герберштейн стверджував, що ініціатором ворожнечі сіверських князів був саме В. Шемячич, який *«возымел столь сильное желание властвовать, что стал один домогаться княжества, и не успокоился до тех пор, пока не довел Василия Стародубского до последней крайности, а после его изгнания занял его области»* [4, с. 140]. Однак звинувачення посла не знаходить підтвердження у джерелах, оскільки після смерті В. Стародубського у 1518 р. всі його володіння перейшли не до В. Шемячича, а до Василя III.

У будь-якому випадку, на початок 1520-х рр. В. Шемячич залишався єдиним удільним князем у Московській державі, що, безумовно, не влаштовувало Василя III. Удільний князь був досить «незручною» політичною фігурою, яка могла діяти відносно самостійно. Крім того, навряд чи московський правитель довіряв колишньому «перебіжчику», якого неодноразово звинувачували у спробі змінити сюзерена.

Влітку 1521 р. відбувся великий успішний похід кримського хана Мехмед-Герая на Московське царство, який згодом отримав назву «Кримський смерч» [5]. За тиждень татарське військо захопило Коломну, Нижній Новгород та Москву. Василь III змушений був підписати принизливий мир, за яким визнавав свою залежність від кримського хана та зобов'язувався платити йому данину. Шукаючи винних у своїй поразці, московський князь, ймовірно, вирішив скористатися нагодою й остаточно ліквідувати залишки удільного устрою, зміцнивши таким чином свої позиції. Він звинуватив В. Шемячича у зраді й викликав його до Москви. 18 квітня 1523 р. В. Шемячич прибув до московського двору, де був урочисто прийнятий. Однак вже 12 травня його було ув'язнено за звинуваченням у таємних зносинах з польським королем і кримським ханом. Правдивість звинувачення викликає серйозні сумніви, оскільки його формулювання практично повторює донос 1517-1518 рр.

В. Шемячич перебував в ув'язненні 6 років до своєї смерті 10 серпня 1529 р., ймовірно від тортур [14, с. 522]. Місце поховання сіверського князя наразі невідомо.

Висновки. Отже, Василь Шемячич був важливою політичною фігурою московсько-литовського порубіжжя на початку XVI ст. і відіграв ключову роль у дестабілізації прикордонних регіонів. Йому належали у різний час Новгород-Сіверський, Рильск, Стародуб, Путивль, Гомель, Чернігів, Радогощ, Малий Ярославець. Крім того, сіверський князь був талановитим полководцем і брав участь у багатьох військових походах на боці Москви, переважно на Литву і татар. Однак, не зважаючи на це, він не користувався довірою Василя III, якому були потрібні не сильні удільні князі, а холопи, що повністю залежать від влади царя. Ймовірно, ворожнеча між В. Шемячичем і князями Можайськими (Стародубськими) була зініційована саме Москвою. Це припущення видається цілком логічним, оскільки джерела про їхні взаємні доноси на службі у литовського князя наразі відсутні.

Щодо оцінки наслідків переходу В. Шемячича на московську службу, то вони є неоднозначними. З одного боку, удільний князь мав законне право самостійно обирати собі сюзерена. До того ж московська сторона запропонувала В. Шемячичу надзвичайно вигідні умови переходу: захист від татарської небезпеки, надання великих земельних володінь та можливість політичної кар'єри. Тому вибір сіверського князя видається цілком зрозумілим (інша справа, що московський князь не збирався виконувати свої обіцянки). З іншого боку – його політика призвела до втрати Великим князівством Литовським майже третини його території, багатой на людські та матеріальні ресурси. Це мало згубні для Литви наслідки і надавало московсько-литовському конфлікту особливої жорстокості.

Список використаних джерел та літератури

1. *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою Комиссією.* Томъ второй. 1506–1544. Санктпетербургъ: Въ Типографія II Отдѣленія Собственной Е.И.В.Канцеляріи, 1848. 440 с.
2. *Акты историческіе, собранные и изданные Археографическою Комиссією.* Томъ первый. 1334–1598. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Экспедиціи заготовленія Государственныхъ бумагъ, 1841. 608 с.
3. *Акты, собранные въ библиотекахъ и архивахъ Россійской Имперіи Археографическою экспедиціею Императорской Академіи Наукъ. Дополнены и изданы Высочайше учрежденною Комиссією.* Томъ первый. 1294–1598. Санктпетербургъ: Въ Типографія II Отдѣленія Собственной Е.И.В.Канцеляріи, 1856. 548 с.
4. Герберштейн С. Записки о Московии. Москва: Издательство Московского Университета, 1988. 434 с.
5. Зимин А. А. Крымский смерч. Россия на пороге нового времени: (Очерки политической истории России первой трети XVI в.). Москва : Мысль, 1972. С. 241.
6. Зимин А. А. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV – первой трети XVI в. Москва, 1988. 435 с.
7. Иоасафовская летопись. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1957. 243 с.
8. Козаков О. Московсько-литовська війна 1500-1503 рр. за українські землі. Київ: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. 48 с.
9. Кром М. М. Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Квадрига; Объединенная редакция МВД России, 2010. 320 с.
10. Памятники дипломатическихъ сношеній Московскаго государства съ польско-литовскимъ. Томъ 1. (съ 1487 по 1533). *Сборникъ Императорскаго Россійскаго Историческаго Общества.* Томъ тридцать пятый. Санктпетербургъ: Типографія Ф. Елеонскаго и К°, 1882. 946 с.
11. Памятники дипломатическихъ сношеній Московскаго государства съ крымскою и нагайскою ордами и съ Турціей. Томъ 1. Съ 1474 по 1505 годъ, эпоха сверженія монгольскаго ига в Россіи. *Сборникъ Императорскаго Россійскаго Историческаго Общества.* Томъ сорокъ первый. Санктпетербургъ: Типографія Ф. Елеонскаго и К°, 1884. 630 с.
12. Памятники дипломатическихъ сношеній Московскаго государства съ Крымомъ, Нагаями и Турціею. Томъ II. 1508 – 1521. *Сборникъ Императорскаго Россійскаго Историческаго Общества.* Томъ девяносто пятый. Санктпетербургъ: Товарищество «Печатня С. П. Яковлева», 1895. 785 с.

13. *Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей, изданное по Высочайшему повелѣнію Императорскою Археографическою Комиссіею. Томъ шестой. VI. Софійскія летописи.* Санктпетербургъ: Въ типографіи Эдуарда Праца, 1853. 360 с.

14. *Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей, изданное по Высочайшему повелѣнію Императорскою Археографическою Комиссіею. Томъ 22. Русскій Хронографъ. Часть первая. Хронографъ редакціи 1512 года.* С.-Петербургъ, 1911. 580 с.

15. *Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей, издаваемое Археографическою Комиссіею. Томъ двадцать четвертый.* Типографская Летопись. Петроградъ: 2-я Государственная типографія, 1921. 275 с.

16. *Полное собрание русских летописей. Том 28. Летописный свод 1497 г. Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись).* Москва-Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1963. 413 с.

17. *Полное собрание русских летописей. Том 32. Хроники: Литовская и Жмойтская, Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного.* Москва: Наука, 1975. 234 с.

18. *Полное собрание русских летописей. Том тридцать седьмой. Устюжские и Вологодские летописи XVI-XVIII вв.* Ленинград, «Наука» – Ленинградское отделение, 1982. 228 с.

19. *Родословная книга князей и дворянъ російскихъ и выезжихъ (Бархатная книга).* Москва, Университетская типографія у Н.Новикова, 1787. 845 с.

20. *Разрядная книга 1475-1598 гг.* Москва: Институт истории АН СССР, Наука, 1966. 613 с.

21. *Разрядная книга 1475-1605 гг. Том I. Часть I.* Москва: Институт истории АН СССР, Наука, 1977. 202 с.

22. Русина О. *Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського.* Київ: Поліграфічна дільниця Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1998. 246 с.

23. *Рускій времянникъ, сиречь, Летописецъ, содержащій російскую історію. Часть вторая отъ 1441 (6949) лета до 1681 (7189) лета.* Москва: Въ Сунодальной Типографіи, 1820. 406 с.

24. *Сказанія князя А. Курбского. Издание третье, исправленное и дополненное,* Н. Устрялова. Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1868. 461 с.

25. *Собрание государственныхъ грамотъ и договоровъ, хранящихся въ государственной коллегіи иностранныхъ дѣлъ. Часть вторая, служащая дополненіемъ къ первой.* Москва: Въ типографіи Селивановскаго, 1819. 652 с.

26. Стрийковський М. Літопис Польський, Литовський, Жмудський і всієї Русі. Наукове видання Історичні джерела. Том 10. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2011. 1074 с.

27. Хроника Быховца / Под ред. М. Н. Тихомирова. Москва: Издательство «Наука», 1966. 156 с.

28. Lietuvos Metrica. Knyga nr.5. (1427–1506). Uzasymu knyga 5. Vilnius, 2012. 589 s.

29. Papee Fryderyk. Akta Aleksandra Krola Polskiego, Wielkiego Ksiecica Litewskiego i t.d. (1501-1506). Krakow, 1927. 653 s.

30. Wolff Jozef. Kniazowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. Warszawa, 1895. 698 s.

References

1. (1848). Akty, odnosyashchiesya k ystorii Zapadnoy Rossii, sobrannye y yzdannye Arkheograficheskoyu Komysseyu. Tom vtoroy. 1506-1544 [Acts relating to the history of Western Russia, collected and published by the Archaeographic Commission. Vol. 2. 1506-1544]. Saint Petersburg: V Typografiya II Otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V.Kantselyariy [In Russian].

2. (1841). Akty ystorycheskie, sobrannye y yzdannye Arkheograficheskoyu Komysseyu. Tom pervyy. 1334–1598 [Historical acts, collected and published by the Archaeographical Commission. Vol. 1. 1334–1598]. Saint Petersburg: V Typografiiy Ekspedytsiy zahotovleniya Hosudarstvennykh bumah [In Russian].

3. (1856). Akty, sobrannye v byblyotekakh y arkhyvakh Rossiyskoy Ymperiy Arkheograficheskoyu ekspedytsieyu Ymperatorskoy Akademiy Nauk. Dopolneny y yzdanы Vysochayshe uchrezhdennoyu Komysseyu. Tom pervyy. 1294–1598 [Acts, collection in libraries and archives of the Russian Empire by the Archaeographic Expedition of the Imperial Academy of Sciences. Supplemented and published by the Highest Established Commission. Vol. 1. 1294–1598]. Saint Petersburg: V Typografiya II Otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V.Kantselyariy [In Russian].

4. Herbershteyn, S. (1988). Zapysky o Moskovyy [Notes on Muscovy]. Moscow: Yzdatel'stvo Moskovskoho Unyversyteta [In Russian].

5. Zymyn, A. A. (1972). Krymskyu smerch. Rossiya na porohe novoho vremeni: (Ocherky polytycheskoy ystorii Rossyy pervoy treti XVI v.) [Crimean tornado. Russia on the threshold of a new time: (Essays on the political history of Russia in the first third of the 16th century)]. Moscow: Mysl' [In Russian].

6. Zymyn, A. A. (1988). Formirovaniye boyarskoy arystokratyy v Rossyy vo vtoroy polovinye XV – pervoy treti XVI v. [Formation of the boyar aristocracy in Russia in the second half of the 15th - first third of the 16th century]. Moscow [In Russian].

7. (1957). Yoasafovskaya letopys' [Chronicle of Joasaph]. Moscow: Yzdatel'stvo Akademyy Nauk SSSR [In Russian].

8. Kozakov, O. (1998). Moskovs'ko-lytovs'ka viyna 1500-1503 rr. za ukrayins'ki zemli [Muscovite-Lithuanian war 1500-1503 for Ukrainian lands]. Kyiv: TOV «Mizhnarodna finansova ahentsiya» [In Ukrainian].

9. Krom, M. M. (2010). Mez h Rus'yu y Lytvoy. Pohranychnyye zemly v systeme russko-lytovskyykh otnoshenyy kontsa XV – pervoy trety XVI v. [Between Russia and Lithuania. Border lands in the system of Russian-Lithuanian relations of the late 15th – first third of the 16th century]. (2nd ed., rev.). Moscow: Kvadryha; Ob'edynennaya redaktsyya MVD Rossyy [In Russian].

10. Pamyatnyky dyplomatycheskykh snosheniy Moskovskaho hosudarstva s pol'sko-lytovskym. Tom 1. (s 1487 po 1533). (1882). [Monuments of diplomatic relations between the Moscow state and the Polish-Lithuanian state. Vol. 1. (from 1487 to 1533)]. *Sbornyk Ymperatorskaho Rossyyskaho Ystorycheskaho Obshchestva. Tom trydtsyat' pyatyy* – Collection of the Imperial Russian Historical Society. Vol. 35. Saint Petersburg: Tipohrafiya F. Eleonskaho y Ko [In Russian].

11. (1884). Pamyatnyky dyplomatycheskykh snosheniy Moskovskaho hosudarstva s krymskoyu y nahayskoyu ordamy y s Turtsiey. Tom 1. S 1474 po 1505 hod, epokha sverzheniya monhol'skaho yha v Rossiy [Monuments of diplomatic relations of the Moscow state with the Crimean and Nagai hordes and with Turkey. Vol. 1. From 1474 to 1505, the era of the overthrow of the Mongol yoke in Russia]. *Sbornyk Ymperatorskaho Rossyyskaho Ystorycheskaho Obshchestva. Tom sorok pervyy* – Collection of the Imperial Russian Historical Society. Vol. 41. Saint Petersburg: Tipohrafiya F. Eleonskaho y Ko [In Russian].

12. (1895). Pamyatnyky dyplomatycheskykh snosheniy Moskovskaho hosudarstva s Krymom, Nahayamy y Turtsieyu. Tom II. 1508 – 1521 [Monuments of diplomatic relations of the Moscow state with Crimea, Nagai and Turkey. Vol. II. 1508 – 1521]. *Sbornyk Ymperatorskaho Rossyyskaho Ystorycheskaho Obshchestva. Tom devyanosto pyatyy* – Collection of the Imperial Russian Historical Society. Vol. 95. Saint Petersburg: Tovaryshchestvo «Pechatnya S. P. Yakovleva» [In Russian].

13. (1853). Polnoe Sobranie Russkikh Letopysey, yzdannoe po Vysochayshemu poveleniyu Ymperatorskoyu Arkheohrafycheskoyu Komysseyu. Tom shestoy. VI. Sofiyskiya letopisy [Complete Collection of Russian Chronicles, published by the Highest Order of the Imperial Archaeographic Commission. Vol. 6. VI. Sophia Chronicles]. Saint Petersburg: V tipohrafiy Eduarda Pratsa [In Russian].

14. (1911). Polnoe Sobranie Russkikh Letopysey, yzdannoe po Vysochayshemu poveleniyu Ymperatorskoyu Arkheohrafycheskoyu Komysseyu. Tom 22. Russkiy Khronohraf. Chast' pervaya. Khronohraf redaktsiy 1512 hoda [Complete Collection of Russian Chronicles, published by Imperial Order by the

Imperial Archaeographic Commission. Volume 22. Russian Chronograph. Part one. Chronograph edition of 1512]. Saint Petersburg [In Russian].

15. (1921). Polnoe Sobranie Russkikh Letopysey, yzdavaemoe Arkheograficheskoyu Komysseyu. Tom dvadtsyat' chetvertyy. Typografskaya Letopys' [Complete Collection of Russian Chronicles, published by the Archaeographical Commission. Vol. 24. Typographic Chronicle]. Petrograd: 2-ya Hosudarstvennaya typografiya [In Russian].

16. (1963). Polnoe sobranie russkykh letopysey. Tom 28. Letopysnyy svod 1497 h. Letopysnyy svod 1518 h. (Uvarovskaya letopys') [Complete collection of Russian chronicles. Volume 28. Chronicle code of 1497. Chronicle code of 1518 (Uvarov Chronicle)]. Moscow-Leningrad: Yzdatel'stvo Akademyy Nauk SSSR [In Russian].

17. (1975). Polnoe sobranie russkykh letopysey. Tom 32. Khronyky: Lytovskaya y Zhmoyskaya, Bykhovtsa. Letopysy: Barkulabovskaya, Averky y Pantsyrnoho [Complete collection of Russian chronicles. Volume 32. Chronicles: Lithuanian and Zhmoitskaya, Bikhovtsa. Chronicles: Barkulabovskaya, Averka and Pantsirny]. Moscow: Nauka [In Russian].

18. (1982). Polnoe sobranie russkykh letopysey. Tom trydtsat' sed'moy. Ustyuzhskye y Volohodskye letopisy XVI-XVIII vv. [Complete collection of Russian chronicles. Volume thirty-seven. Ustyug and Vologda chronicles of the 16th-18th centuries]. Leningrad: «Nauka» – Lenynhradskoe otdelenye [In Russian].

19. (1787). Rodoslovnaya knyha knyazey y dvoryan rossiyskykh y vyezzhykh (Barkhatnaya knyha) [Genealogical book of princes and nobles of Russia and visitors (Velvet Book)]. Moscow: Unyversytetskaya typografiya u N. Novykova [In Russian].

20. (1966). Razryadnaya knyha 1475-1598 hh. [Rank book 1475-1598]. Moscow: Ynstytut ystoryy AN SSSR, Nauka [In Russian].

21. (1977). Razryadnaya knyha 1475-1605 hh. Tom I. Chast' I. [Rank book 1475-1605. Vol. I. Part I]. Moscow: Ynstytut ystoryy AN SSSR, Nauka [In Russian].

22. Rusyna, O. (1998). Sivers'ka zemlya u skladi Velykoho knyazivstva Lytovs'koho [Siverskaya land as part of the Grand Duchy of Lithuania]. Kyiv: Polihrafichna dil'nytsya Instytutu ukrayins'koyi arkheografiyi ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny [In Ukrainian].

23. (1820). Ruskiy vremyannyk, syrech, Letopysets, soderzhashchiy rossiyskuyu istoriyu. Chast' vtoraya ot 1441 (6949) leta do 1681 (7189) leta. [Russian timebook, that is, Chronicler, containing Russian history. Part two from 1441 (6949) years to 1681 (7189) years]. Moscow: V Sunodal'noy Typografiy [In Russian].

24. (1868). Skazaniya knyazyia A. Kurbskoho. Yzdanye tret'e, yspravlennoe y dopolnennoe, N. Ustryalova [Tales of Prince A. Kurbsky]. (3d ed., rev.). Saint Petersburg: Typografiya Ymperatorskoy Akademiy Nauk [In Russian].

25. (1819). *Sobranie hosudarstvennykh hramot y dohovorov, khraryashchyksya v hosudarstvennoy kollehiy ynostrannykh dѣl. Chast' vtoraya, sluzhashchaya dopolnieniem k pervoy* [Collection of state documents and agreements stored in the State College of Foreign Affairs. Part two, serving as a supplement to the first]. Moscow: V typografii Selyvanovskaho [In Russian].

26. Strykovs'kyi, M. (2011). *Litopys Pol's'kyi, Lytovs'kyi, Zhmuds'kyi i vsiyei Rusi* [Chronicle of Polish, Lithuanian, Zhmudsky and all Russia]. *Naukove vydannya Istorychni dzherela. Tom 10* – Historical sources scientific publication. Vol. 10. Lviv: Naukove tovarystvo im. Shevchenka [In Ukrainian].

27. Tykhomyrov, M. N. (Eds.). (1966). *Khronyka Bykhovtsa* [Chronicle of Bykhovets]. Moscow: Yzdatel'stvo «Nauka» [In Russian].

28. (2012). *Lietuvos Metrica. Knyga nr. 5. (1427–1506). Uzrasymu knyga 5.* [Lithuanian metric. Vol. 5. (1427–1506)]. Vilnius [In Lithuanian/in Russian].

29. Papee, Fryderyk (1927). *Akta Aleksandra Krola Polskiego, Wielkiego Ksiecia Litewskiego i t.d. (1501-1506)* [Files of Alexander the King of Poland, the Grand Duke of Lithuania, etc. (1501-1506)]. Krakow [In Polish/in Latin].

30. Wolff, Jozef (1895). *Kniazowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku* [Lithuanian-Russian princes from the end of the fourteenth century]. Warszawa [In Polish].

Рецензенти:

С. С. Падалка, д. і. н., проф.;

О. І. Уткін, д. і. н., проф.

Надійшла до редакції: 17.10.2023 р.